

ПРАГМАСЕМАТИЧНІ ФУНКЦІЇ РОЗДІЛОВОГО ЗАПИТАННЯ

Юрій КОВБАСКО (Івано-Франківськ, Україна)

У статті досліджується функціональна семантика та прагматика розділового запитання. Увага зосереджена на прагмасемантичних функціях розділового запитання у дискурсі. Прагмасемантика розділового запитання аналізується на основі співвідношення між його головним та питальним компонентами та теорії ввічливості.

Ключові слова: *розділове запитання, дискурс, імпліцитність, експліцитність, прагмасемантичні функції, модус, диктум, пропозиція, теорія ввічливості.*

The article focuses on functional semantics and pragmatics of the tag question. The attention is paid to pragma-semantic functions of the tag question in discourse. Pragma-semantics of the tag question is analyzed on the basis of correlation between its main component and tag and "politeness theory".

Key words: *tag question, discourse, implicitness, explicitness, pragma-semantic functions, modus, dictum, proposition, politeness theory.*

Однією з основ дослідження функціональної семантики розділового запитання є його інформативність чи неінформативність. Н.Ю. Шведова відзначає, що функціонально семантичні типи питальних речень виділяються на основі їх первинних та вторинних функцій [9: 394]. У первинній функції розділове запитання спрямоване на запит інформації та отримання відповіді і таке розділове запитання визначається нами як експліцитне. Вторинні функції розділового запитання спрямовані не на запит інформації, а на її передачу та безпосереднє повідомлення, що передбачає аналіз розділового запитання з точки зору його використання автором у різних мовленнєвих ситуаціях, у його динаміці та інформації, яка, за його допомогою, передається від адресанта до адресата. Завдяки двоїстій природі, що поєднує в одній формальній структурі (розділовому запитанні) декілька типів функціонального навантаження (декларативи, імперативи, емотиви), розділове запитання завжди реалізує дві функції – первинну та вторинну, кожна з яких, залежно від типу розділового запитання, може бути домінантною. Водночас, другий тип функції не зникає, а стає периферійним. Таким чином, коли мова йде про первинні (семантичні) та вторинні (прагматичні) функції розділового запитання, слід говорити про їх поєднання у прагмасемантику. На думку В.П. Руднева прагмасемантика "вивчає семантичні закони функціонування дискурсу; це прагматично зорієнтована семантика, що охоплює поняття мовця, слухача та соціальний контекст" [8: 3]. А.М. Приходько відзначає, що прагмасемантика спрямована на вивчення значення та смислу під прагматичним кутом зору [7: 102].

Метою статті є визначення основних прагмасемантичних функцій розділового запитання. **Актуальність роботи** обумовлена сучасними тенденціями лінгвістичних досліджень, що спрямовані на вивчення функціонально семантичних і прагматичних аспектів мовних одиниць та незавершеністю опису прагмасемантики розділового запитання. Основними **методами дослідження** є метод семантичного аналізу, який сприяє встановленню значення розділового запитання, виокремленню взаємозв'язку між його головним і питальним компонентами та метод лінгвопрагматичного аналізу, що спрямований на опис функцій розділового запитання відповідно до умов спілкування та намірів мовців. **Об'єктом дослідження** слугує корпус з 6150 розділових запитань отриманих за допомогою методу суцільної вибірки з різножанрових творів художнього дискурсу ХХ – початку ХХІ ст.

Семантичний аналіз розділового запитання передбачає вивчення його лексичного значення. І.М. Кобозева вказує на різницю між поняттями значення (*значение*) та смислу (*смысл*). Згідно з її тезою, значення – це інформація, яку мовець отримує з речення завдяки власним лінгвістичним знанням; смисл – це не тільки та інформація, що закодована мовними засобами, але й та, яку адресат може отримати завдяки власним нелінгвістичним знанням, наприклад, знанням про світ, про мовця, про ситуацію, де вжито це речення [6: 199-200]. Значення розділового запитання безпосередньо залежить від його структурної форми. Розглянемо приклад 1 та його трансформи:

1) *Admiral Keats is commanding there, isn't he?* (C. S. Forester – *The Commodore*)

1.1) *Admiral Keats isn't commanding there, is he?*

1.2) *Admiral Keats is commanding there, is he?*

1.3) *Admiral Keats isn't commanding there, isn't he?*

1.4) *Admiral Keats is commanding there, eh?*

Приклад 1 та трансформи 1.1-1.4 передають різні значення, оскільки у кожному з них виражається різний рівень впевненості у сказаному.

Дж. Катц відзначає, що саме семантичний компонент забезпечує інтерпретацію нескінченної кількості речень [15: 151]. Водночас, у прикладах 1-1.4 говориться про певний об'єкт та дію, яку він виконує, тобто мова йде про спільний позамовний компонент. У лінгвістичній семантиці цей термін визначається як пропозиційний компонент чи пропозиція речення [6: 218]. У процесі реального спілкування, зауважує Дж. Лайонз, мовець не тільки висловлює пропозицію, але й виражає своє ставлення до неї [16: 215]. Трактуючи пропозиції, як об'єктивного компонента, константи, співвідноситься з концепцією Ш. Баллі, де предикативна природа висловлювання складається з диктуму та модусу. Диктум, на його думку, є основною інформативною частиною семантичного змісту, тоді як модус містить головну частину речення, а саме – вираження модальності [1: 44]. Диктум передає уявлення, сприйняті пам'яттю, уявою, відчуттями автора; модус відповідає психічній операції, яку здійснює мовець над цим уявленням [1: 234]. Так, пропозиція, що співвідноситься з диктумом, є об'єктивною константою, а модус – суб'єктивна змінна.

У розділовому запитанні головний компонент містить пропозицію та один або декілька імпліцитних модусів, характер яких визначається структурним типом головного компонента та комунікативними намірами мовця. Питальний компонент виражає експліцитний модус адресанта. У питальному компоненті виражається ставлення автора до того, про що йдеться у головному компоненті, тобто мовець висловлює свою думку щодо істинності інформації у пропозиції. Взаємозв'язок головного та питального компонентів є основним показником ступеня впевненості мовця в тому, що він повідомляє у головному компоненті. Таке припущення підтверджується дослідженнями багатьох лінгвістів, наприклад: Н. Писанко (1971), Дж. Армагоста (1972), Р. Каттелла (1973), Р.А. Хадсона (1975), Дж. Ліча (1975), Дж. Холмс (1982), Л.М. Рочікашвілі (1990), Р. Квірка (2000), які зазначають, що однією з основних функцій розділового запитання є прохання/наказ підтвердити інформацію у якій впевнений чи невпевнений адресант. Графічно взаємозв'язок між структурою і значенням розділового запитання буде виглядати так (див. рис. 1).

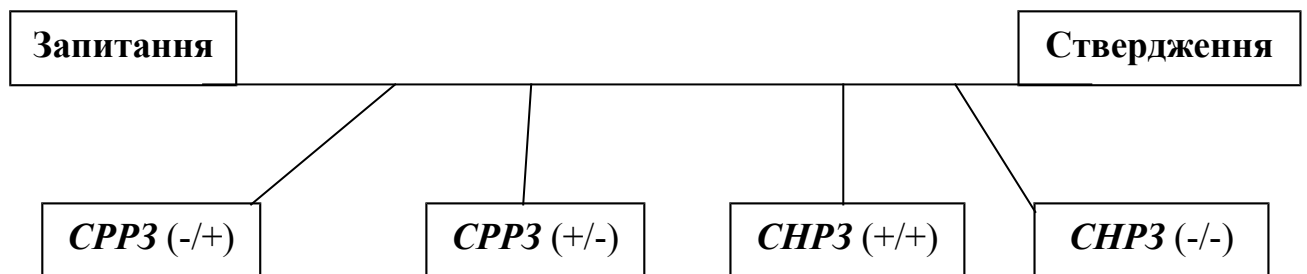


Рис. 1. Розділове запитання на шкалі "запитання-ствердження"

За даними дослідження, розділове запитання із заперечно-стверджувальною збалансованістю (-/+) виражає найменшу впевненість мовця у сказаному, а тому належить, скоріше, до запитань, ніж до стверджень. Розділове запитання зі стверджувально-заперечною збалансованістю (+/-) також передає невпевненість автора у пропозиції, що наближає його до запитання. Розділове запитання зі стверджувальною незбалансованістю (+/+) є ближчим до ствердження, ніж до запитання, чому сприяє його функціонування у спонукальних реченнях. Розділове запитання із заперечною незбалансованістю (-/-) виражає найвищий ступінь впевненості мовця у сказаному і тому є ближчим до твердження, ніж до запитання.

Мовець, водночас, стверджує те, про що йдеться у пропозиції та запитує про неї. Це стає можливим завдяки глибинній структурі розділового запитання, де поєднуються два речення, одне з яких (питальний компонент) скорочується. Кожному з цих компонентів притаманний свій модус: головному компоненту, представленому, зазвичай, розповідним реченням – модус достовірності; питальному, представленому скороченим запитанням – модус сумніву. У розділовому запитанні ці компоненти та модуси поєднуються, наприклад:

2) *The sudden change wipes your mind clean, doesn't it? (J. Herbert – Sepulchre).*

У головному компоненті розділового запитання (див. приклад 2) мовець стверджує пропозицію (модус достовірності). За допомогою питального компонента адресант виражає сумнів у істинності пропозиції та прагне отримати її підтвердження від слухача.

3) *Don't mind my silly jokes, will you? (I. Flemming – Diamonds Are Forever).*

Головний компонент розділового запитання у прикладі 3 містить пропозицію, що виражає прохання мовця. Питальний компонент вказує на невпевненість адресанта у тому, що співрозмовник прислухається до нього.

Реалізація розділовим запитанням семантичних функцій передбачає його використання у комунікативній діяльності людини, при цьому необхідним є залучення мовця, слухача та соціального контексту, тобто відбувається поєднання семантики розділового запитання з його прагматикою.

Комунікативна діяльність є обґрунтованим, цілеспрямованим процесом, що регулюється набором правил і закономірностей. У ході комунікації мовці керуються певними мотивами та цілями, які ставлять перед собою для забезпечення власних потреб. О.С. Іссерс вважає, що спрямованість на досягнення цілі спонукає комунікантів застосовувати комплекс мовленнєвих дій, які у лінгвістиці розглядаються як мовні стратегії [2: 54]. Використання стратегій у мовленні зумовлене загальним принципом стратегічності будь-якої діяльності, у тому числі й комунікативної. Стратегії поділяються на основні та допоміжні [2: 106-109]. Основні стратегії пов'язані з безпосереднім впливом на адресата, систему його цінностей та поведінку. Серед допоміжних виокремлюють прагматичні, діалогічні та риторичні стратегії комунікантів. Прагматичні стратегії визначають вибір мовленнєвих засобів, які адресант використовує у комунікативній ситуації. Діалогічні стратегії розглядаються нами як дискурсотвірні, оскільки використовуються автором для впливу на дискурс та контролю за його перебігом. Риторичні стратегії містять тактики стилістичних прийомів і фігур, а також риторичних технік впливу на адресата [11: 609]. Реалізація стратегій відбувається за допомогою їх тактик. Комунікативна тактика – це конкретний спосіб реалізації інтенційної програми дискурсу, що підпорядкована комунікативній стратегії [10: 239-240]. В.І. Карасик зауважує, що тактика є способом досягнення комунікативної цілі в рамках комунікативної стратегії: "якщо мовленнєву стратегію розуміти як сукупність мовленнєвих дій, спрямованих на вирішення загального комунікативного завдання мовця, то мовленнєвою тактикою слід вважати одну чи декілька дій, які сприяють реалізації стратегії" [3: 366-367].

На нашу думку, використання розділового запитання не належить до тактик "основних" стратегій, оскільки, автор, вживаючи розділове запитання, не впливає на модель світу, поведінку і систему цінностей адресата. Саме тому розділове запитання слід аналізувати у межах допоміжних стратегій, за системою О.С. Іссерс, де воно виступає тактикою – дискурсотвірною чи прагматичною. Функціонування розділового запитання як тактики групи риторичних стратегій не є провідним, проте можливим, наприклад, вживання розділового запитання як риторичного у монологічному дискурсі [5: 77].

Будь-яка мовленнева стратегія, у межах якої використовуються певні тактики, спрямована на досягнення цілей, поставлених у процесі творення дискурсу. Відповідно, виділяється два шляхи для досягнення цілі – *кооперація/співробітництво* та *конфронтація/конфлікт*.

Комунікативна кооперація – це "тип інтерактивності адресанта й адресата в комунікативній ситуації, який характеризується узгодженістю намірів, стратегічних програм комунікантів, симетричними відношеннями між ними, балансом комунікативних статусів, ефективністю і оптимальністю спілкування" [11: 234]. Процес кооперації базується на усвідомленні учасниками комунікативного процесу спільних цілей розмови чи її спрямованості. Таке комунікативне взаєморозуміння досягається за допомогою *принципу кооперації*, сформульованого Г.П. Грайсом.

У процесі реальної комунікації люди переслідують не одну, а декілька цілей. У таких випадках принцип кооперації Г.П. Грайса стає недієвим і процес комунікативної взаємодії реалізується у *комунікативній конфронтації*. *Комунікативна конфронтація* – це "тип інтерактивності адресанта й адресата в комунікативній ситуації, який відзначається неузгодженістю намірів, стратегічних програм комунікантів, асиметричними відношеннями між ними, дисбалансом комунікативних статусів облич, результатом чого зазвичай є припинення спілкування, небажання продовжувати комунікацію" [11: 241]. Комунікативна конфронтація протиставлена кооперації, однак не є відмовою однієї зі сторін від участі у комунікативному процесі. Відмінність між ними полягає у виборі мовних засобів. Якщо для реалізації кооперативної спрямованості дискурсу мовець використовує згоду, поступку, схвалення тощо, то при конфлікті реалізація дискурсу відбувається за допомогою погрози, докору, залякування, звинувачення тощо.

У процесі комунікації для досягнення ефективності спілкування мовець використовує різноманітні підходи до способу передачі інформації. Важливість цього аспекту пояснюється тим, що цей процес супроводжується як позитивними, так і негативними факторами, які є складовими "теорії ввічливості". В основі "теорії ввічливості" лежить абстрактне поняття "обличчя" (*face*), що містить два прагнення, які відображаються у комунікативних актах, спрямованих на "збереження обличчя" (*positive face*) та на "збереження своєї території" (*negative face*).

Як стверджує Л. Кастлер, існує близько 40 тактик ввічливості, які можна звести у дві групи – "позитивну" та "негативну" ввічливість [4: 11]. "Позитивна ввічливість", на думку Н. Деллемана, – це набір тактик, які використовуються для створення або підтримки "позитивного обличчя" людини за допомогою вираження солідарності чи дружби [13]. "Негативна ввічливість", підкреслює Л. Кастлер, полягає у пом'якшенні комунікативних актів, які негативно впливають на слухача [4: 11].

Реалізація мовцем розділового запитання передбачає його використання як тактики "позитивної" чи "негативної" ввічливості з метою успішного досягнення спільної комунікативної мети, а також збереження "обличчя" обох комунікантів в умовах, коли більшість комунікативних актів можуть призвести до "втрати обличчя". Тактики "позитивної" та "негативної" ввічливості спрямовані на встановлення кооперації між мовцями у дискурсі, на солідаризацію дискурсу, що дає змогу вважати їх тактиками коопераційного типу. У ході дослідження встановлено, що розділове запитання у межах "позитивної ввічливості" використовуються для:

- *вираження зацікавленості в інтересах, бажаннях, потребах слухача;*
- *вираження розуміння, готовності до кооперації;*
- *пошуку згоди, схвалення, підтримки;*
- *уникання незгоди, несхвалення;*
- *вираження солідарності та дружніх відносин з мовцем, спільності інтересів, знань та бажань;*
- *вираження сподівання, оптимізму;*
- *вираження здивування, захоплення;*
- *вираження припущення.*

"Позитивна ввічливість" переважно спрямована на схвалення та підтримку інших комунікантів. Коли мовець прагне зберегти власну "територію", простір та бажає, щоб співрозмовник не втручався в його справи, використовуються тактики "негативної ввічливості". Під час дослідження визначено, що розділове запитання може виконувати дві функції у межах тактик "негативної ввічливості", а саме:

- *зниження ілокутивної сили висловлювання, пом'якшення негативного змісту висловлювання;*
- *вираження вагання, сумніву, песимізму або невпевненості; припущення щодо неспроможності співрозмовника виконати обіцяне.*

Всі "тактики ввічливості" (позитивної і негативної) спрямовані на кооперацію. Існують також "тактики невічливості", що використовуються для реалізації конфронтаційної спрямованості дискурсу. Їх метою є дестабілізація відносин між мовцями. У таких випадках, на думку Дж. Холмс, негативна сила комунікативного акту сприяє посиленню конфлікту [14: 80]. В.П. Шейнов вважає, що основну роль у виникненні конфліктів відіграють конфліктогени – слова, дії чи бездіяльність, які приводять до конфлікту [12: 7]. Розділове запитання здатне виступати конфліктогеном та спрямоване на виключення мовця з дискурсу чи завершення дискурсу. На наш погляд, це відбувається тоді, коли розділове запитання виражає *сарказм, глузування, докір*.

Таким чином, визначення прагмасемантичних функцій розділового запитання базується на взаємозв'язку між головним та питальним компонентами та тактиках "позитивної/негативної" ввічливості, що мають кооперативне спрямування і тактиках "невічливості" з конфронтаційною спрямованістю. Перспектива подальшого дослідження полягає в аналізі поєднання семантичних, прагматичних та дискурсивних функцій у межах одного розділового запитання, встановленні залежності між функціями та структурними типами розділового запитання.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка / Ш. Балли; [пер. с франц. Е. В. и Т. В. Вентцель]. – М. : Изд-во иностранной литературы, 1955. – 416 с.
2. Иссерс О. С. Коммуникативные стратегии и тактики русской речи / О. С. Иссерс. – М. : Эдиториал УРСС, 2003. – 284 с
3. Карасик В. И. Языковые ключи : [монография] / Владимир Ильич Карасик. – Волгоград : Парадигма, 2007. – 520 с.
4. Кастлер Л. Негативная и позитивная вежливость : различные стратегии речевого взаимодействия / Л. Кастлер // Агрессия в языке и речи : Сборник научных статей [под ред. И. А. Шаронова]. – М. : РГГУ, 2004. – С. 9-18.

5. Кильмухаметова Е. Ю. Риторические вопросы как косвенные речевые акты / Е. Ю. Кильмухаметова // Вестник ТГПУ. Серия гуманитарные науки (филология). – Томск : ТГПУ, 2006. – Вып.4 (55). – С. 77-82.
6. Кобозева И. М. Лингвистическая семантика / И. М. Кобозева. – М. : Эдиториал УРСС, 2000. – 350 с.
7. Приходько А. Н. Дискурсивные акты : прагмасемантика и прагматипология / А. Н. Приходько // Когниция, коммуникация, дискурс : международный сборник научных трудов. – Харьков : ХНУ, 2010. – Вып.1. – С. 101-122.
8. Русская грамматика : в 2т. / [ред. кол. Н. Ю. Шведова и др.]. – М. : АН СССР, Ин-т рус. языка, 1982. – Т.2. – 711 с.
9. Руднев В. П. Теоретико-лингвистический анализ художественного дискурса : автореф. дис. на соискание учен. степени доктора филол. наук : спец. 10.02.19 "Теория языка" / В. П. Руднев. – М., 1996. – 46 с.
10. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика : напрями та проблеми : підручник / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2008. – 712 с.
11. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2006. – 716 с.
12. Шейнов В. П. Конфликты в нашей жизни и их разрешение / В. П. Шейнов. – Минск : Харвест, 1996. – 280 с.
13. Delleman N. Question Tags and the Sociolinguistic Factors Determining Linguistic Politeness [Электронный ресурс] / N. Delleman. – Режим доступа : <http://www3.telus.net/linguisticsissues/tags>
14. Holmes J. Men, Women and Politeness / J. Holmes. – London : Longman, 1995. – 257 p.
15. Katz J. J. Semantic Theory / J. J. Katz // The Philosophy of Language. – N.Y., London, 1966. – P. 151-175.
16. Lyons J. Language, Meaning and Context / J. Lyons. – London : Fontana Paperbacks, 1981. – 256 p.

Юрій Ковбаско – асистент кафедри англійської філології
Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника.

Наукові інтереси: функціональна граматики англійської мови,
прагматика, семантика англійського речення.